

УДК 347.132.14

І.Г. Бабич

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ

У процесі розвитку ринкових відносин ми стикаємось із зловживанням правом. У такому разі закономірним здається закріплення принципів розумності, добросовісності та справедливості.

Українське законодавство містить правила о межах реалізації та захисту цивільних прав. Ця конструкція базується на декількох принципах, основне місце серед яких займає вимога того, що суб'єктивні цивільні права, відповідно до ст. 509 п. 3 Цивільного кодексу України, мають набуватись, здійснюватись, захищатись та припиняються із додержанням принципів добросовісності, розумності і справедливості.

У цивільному праві межі здійснення цивільних прав визначаються ст. 13 ЦК України: цивільні права особа здійснює в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства, із додержанням прав інших осіб, не завдаючи шкоди довкіллю або культурній спадщині; не завдаючи шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах; із додержанням моральних засад суспільства; не допускаючи використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісної конкуренції. Отже, вказана норма забороняє зловживання правом.

Зловживання метою, заради якої був укладений договір, можливе при передачі сторонами один одному власних прав або обов'язків. У цивільно-правових відносинах таке зловживання можливе дуже часто, наприклад: 1) поступка свого абсолютного майнового права у довірче управління; 2) надання права вимоги до самого себе, наприклад запрошення лікаря або репетитора.

За однією точкою зору зловживання не відбувається, якщо особа здійснює право, яке їй належить. Так, за думкою Н. С. Малєїна, якщо уповноважена особа діє у межах свого права, то не зловживає ним. Якщо ж вона при здійсненні свого права виходить за межі, встановлені законом, то не зловживає правом, а порушує закон, за що має притягатись до відповідальності. “В обох випадках, для обох випадків для ідеї загальної ідеї і загальної норми не має місця” [1].

У свій час аналогічну позицію відстоював М. М. Агарков, який вбачав небезпеку у визнанні теорії зловживання правом, оскільки остання передбачає велику роль судового вбачання при кваліфікації дій особи у якості зловживання правом. [2].

Значне зацікавлення вивченню проблеми зловживання правом виявив В. П. Грибанов. Вказуючи на буквальне тлумачення терміна “зловживання правом” як застосування права у зло, В. П. Грибанов підкреслює, що проблема зловживання правом пов'язана не із суб'єктивним правом взагалі, не з його змістом, а з процесом його реалізації [3]. Коли особа виходить за межі змісту наданого йому права, вона вже

виступає не як уповноважений суб'єкт, тому не йдеться про зловживання правом у цьому разі.

Визначаючи зловживання правом, В. П. Грибанов вказує, що зловживання правом має місце тільки тоді, коли уповноважена особа, діючи у межах належного їй суб'єктивного права, у межах тих можливостей, які складають зміст даного права, використовує такі форми його реалізації, які виходять за встановлені законом межі здійснення цих прав [4].

Проаналізувавши цивільне законодавство, можливо дійти висновку, що зловживання метою договору можливе не тільки з боку кредитора, а й з боку особи, якій делегуються деякі повноваження. Цією особою може бути також боржник. Якщо законодавством обмежені деякі випадки зловживання кредитором мети договору, то зловживання метою договору з боку боржника майже не регулюється.

Регулювання зловживання тільки з боку кредитора пояснюється раціональним розумінням самого права. Але ж невиконання мети договору не можна розглядати як раціональні відносини.

Зловживання з боку кредитора регулюється загальними положеннями про забезпечення виконання зобов'язань, відповідальністю за неналежне виконання зобов'язань. В окремих видах договорів, які мають велике соціальне значення, зловживання не допускається спеціальними нормами, як, наприклад, в договорі купівлі-продажу прямо вказується про строк, якість і кількість товару (гл. 54 ЦКУ).

Вказані способи зловживання метою договору регулюються позитивним законодавством.

Яскравим прикладом зловживання позитивним законодавством з боку кредитора є договір про довірче управління майном (ст. 1029 ЦКУ), за яким одна сторона (установник управління) передає іншій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а інша сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача). Якщо управитель буде управляти майном не в інтересах установника управління, то тим самим він зловживає метою договору.

Більш детально зловживанням цивільними правами розглядає В.І. Ємельянов у праці “Розумність, добросовісність, не зловживання цивільними правами” [5]. Структура прав і обов'язків, відповідних меті договору, залежить від належної поведінки. Виконуючи обов'язки, люди протиставляють один одному благо, ознаки якого зафіксовані в законі або в договорі у вигляді моделей поведінки різного ступеня конкретності. У тих випадках, коли немає можливості встановити чітку модель належної поведінки, як засіб її відповідного визначення використовується мета. Тому разом з обов'язками, які точно визначаються в законі й у договорі, існують обов'язки, які визначаються вказуванням на результат, якого слід досягти, або на особу, в інтересах якого слід діяти. Наприклад, зберігач має намагатися до рятування майна, а довірчий власник – до забезпечення вигоди для бенефіціара. Вказана ситуація залишалась би нерегульованою без застосування принципів природного права і принципу добросовісності зокрема.

Добросовісність можна визначити як прагнення сумлінно захистити цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків [6].

Добросовісність є відбитком потреби суспільних інтересів в гармонізації господарських правовідносин.

Принцип добросовісності застосовується не тільки як регулятор відносин, він також є критерієм оцінки відповідності позитивному праву встановлених учасниками правових норм.

Як вказує Мережко такий принцип виходить із принципу *pacta sunt servanda*, оскільки добросовісне виконання договору можливе лише у тому випадку, коли договір здійснюється відповідно його дійсного змісту [7].

Визначаючи існування зобов'язань окремих каузальних договорів (із чітко визначеним предметом договору) слід розуміти наявність мети майже у всіх видах договорів. Для виконання договору належним чином надається перелік прав і обов'язків, які спрямовані тільки на досягнення мети, поставленої в договорі.

Сторони можуть детально не визначати порядок здійснення їхніх прав або обов'язків, але відповідно від результату ці права і обов'язки мають відповідні межі. У деяких договорах кредитор не може знати порядок здійснення поставленої задачі перед боржником, тому критерієм правомірності їх здійснення є відповідність дій боржника меті договору. Тому слід розмежовувати умови, які спрямовані на досягнення мети договору, та умови, які регулюють порядок досягнення мети договору.

Для оцінки досягнення мети договору слід керуватись такими критеріями:

- 1) досягнення зміни дійсності, до якої слід спрямовувати свою діяльність;
- 2) вказування особи, в інтересах якої слід діяти.

Зловживанням метою договору слід вважати порушення обох або окремо одного із вказаних елементів.

Відповідальність за порушення порядку досягнення мети договору може бути застосована судом на підставі вищевказаних положень.

Для забезпечення не зловживання метою договору існує інститут забезпечення виконання зобов'язань. Закон дозволяє підвищувати відповідальність за зловживання однією із сторін отриманими правами й обов'язками.

Таким чином, без існування принципів природного права було б неможливе застосування санкцій за порушення договору, одним із обов'язкових підстав для визнання зловживання правом є порушення принципу добросовісності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малєин Н. С. Юридическая ответственность и справедливость. - М., 1992. - С. 160.
2. Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве// Известия Академии наук СССР. Отделение экономики и права. - 1946. - № 6. - С. 424-436.
3. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. - М., 1991. - С. 31.
4. Грибанов В. П. Указ соч. - С. 32.
5. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами. - М.: "Лекс-Книга", 2002.
6. Цивільний кодекс України: Коментар. - Х.: ТОВ "Одіссей", 2003. - С. 10.
7. Мережко А. Л. *lex mercatoria*. Теория и принципы транснационального торгового права. - К.: Таксон, 1999, - 416 с.